

जागतिक अत्याचार निर्देशांक 2025: भारत तथ्यपत्रक

एकंदरीत जागतिक अत्याचार निर्देशांक गुणांकन:

उच्च जोखीम

जागतिक अत्याचार निर्देशांक 2025 (ग्लोबल टॉर्चर इंडेक्स) हे जगभरातील 26 देशांमध्ये छळ आणि गैरवर्तनाच्या जोखमीचे मूल्यांकन करण्यासाठी तयार केलेले पहिले विश्लेषण आहे. भारतासाठी 2025 च्या या तथ्यपत्रकामध्ये देशाच्या एकूण कामगिरीचे विश्लेषण, विषयविषयक स्तंभांचे विघटन आणि अत्याचाराविरुद्धच्या लढ्यात अर्थपूर्ण बदल घडवून आणण्यासाठी आणि मानवी हक्कांच्या संवर्धनासाठी महत्त्वपूर्ण शिफारशींचा समावेश आहे.

भारतातील सहयोगी संस्था :

पीपल्स वॉच

एका नजरेत

विशेषतः कायदाची अंमलबजावणी करणारी कारवाई आणि चौकशीदरम्यान पोलिस आणि सुरक्षा दलांकडून केला जाणारा छळ, भारतात मोठ्या प्रमाणात आणि पद्धतशीर आहे. 2025 साठी जागतिक अत्याचार निर्देशांक (ग्लोबल टॉर्चर इंडेक्स) देशाला छळ आणि वॉईट वागणुकीच्या उच्च जोखमीचा सामना करावा लागत असल्याचे 2023 आणि 2024 मध्ये गोळा केलेल्या आकडेवारीच्या आधारे वर्गीकरण केले आहे. गंभीर मारहाण, बळजबरीने कबुलीजबाब आणि कोठडीत मृत्यू च्या घटना वारंवार घडतात विशेषतः दलित, आदिवासी, मुस्लिम, एलजीबीटीक्यूआयए+ व्यक्ती आणि स्थलांतरित मजूर यासारख्या उपेक्षित समुदायांना लक्ष्य केले जाते. पश्चिम बंगालमधील विशेषतः भारत-बांगलादेश सीमेजवळील रहिवाशांना सरकारी दलांकडून नियमित हिंसाचार, छळ आणि न्यायबाह्य हत्यांचा सामना करावा लागतो. सीमा सुरक्षा दलाला (बीएसएफ) देण्यात आलेली कायदेशीर सूट पीडितांच्या उत्तरदायित्व आणि न्यायात गंभीर अडथळा आणते.

सामान्य कृत्यामध्ये अनधिकृत ठिकाणी बेकायदेशीररित्या नजरकैदेत ठेवणे आणि न्यायबाह्य हत्या यांचा समावेश आहे, यासाठी बर्खास्त पोलिस कर्मचार्यांना पदोन्नती दिली जाते. मानवी हक्क रक्षकांना नियमितपणे मनमानी अटक, प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवणे आणि छळ आणि वॉईट वागणूक दिली जाते, ज्यामुळे संस्थात्मक हिंसाचार आणि दंडमुक्ततेची संस्कृती अधोरेखित होते.

भारताची राजकीय आणि संस्थात्मक चौकट या संकटाला मोठा हातभार लावते. अत्याचारावर घटनात्मक निर्बंध असूनही, छळ किंवा सीआयडीटीपीला गुन्हेगार ठरवणारा कोणताही विशिष्ट राष्ट्रीय कायदा नाही आणि छळविरुद्ध संयुक्त राष्ट्रांचा करार (यूएनसीएटी) आणि त्याच्या वैकल्पिक शिष्टाचारासह महत्त्वपूर्ण आंतरराष्ट्रीय करार यांना मान्यता मिळालेली नाही. बेकायदा कारवाया प्रतिबंधक कायद्यात (यूएपीए) 2019 मध्ये करण्यात आलेल्या दुरुस्तीमुळे कार्यकर्त्यांना मनमानी पद्धतीने दहशतवादी ठरवण्यात यश आले असून, असंतोष दडपण्याचे प्रमाण वाढले आहे. औपचारिकरित्या आंतरराष्ट्रीय देखरेखीला आमंत्रण दिले असले तरी, भारत संयुक्त राष्ट्रांच्या अत्याचारविषयक विशेष दूतासारख्या यंत्रणांच्या भेटींना प्रभावीपणे रोखतो, ज्यामुळे छळाला व्यापकपणे सामोरे जाण्यासाठी अपुरी राजकीय बांधिलकी दिसून येते.

2024 मध्ये, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाने 2,739 कोठडीतील मृत्यूंची नोंद केली, त्याचबरोबर 2023 मध्ये अंदाजे 2,400 प्रकरणे, तसेच 2022 मध्ये न्यायालयीन कोठडीत 1,995 कैद्यांचा मृत्यू झाला, ज्यात 159 अनैसर्गिक मृत्यूंचा समावेश आहे. 2018 पासून

आतापर्यंत किमान 61 मानवाधिकार रक्षकांना यूएपीए अंतर्गत नजरकैदेत ठेवण्यात आले आहे. गंभीर अपंगत्व असूनही ताब्यात घेतलेले सामाजिक कार्यकर्ते प्रोफेसर जी. एन. साईबाबा यांना तुरुंगात टाकणे आणि त्यानंतर त्यांचा मृत्यू आणि जातीय हिंसाचाराचा तपास केल्याबद्दल पत्रकार सिद्दीकी कम्पन यांना दोन वर्षांची शिक्षा अशी सर्वश्रुत प्रकरणे आहेत.

छळ आणि वाईट वागणुकीच्या पीडितांचे हक्क गंभीरपणे मर्यादित आहेत, अत्याचाराच्या पीडितांची व्याख्या करणारा कोणताही सर्वसमावेशक कायदा नाही, ज्यामुळे बहुतेक बचावलेले पुरेसे निराकरण किंवा पुनर्वसनापासून वंचित राहतात. तक्रार यंत्रणा कुचकामी असून अनेकदा तक्रारदारांवर प्रतिशोध घेतला जातो. राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग अस्तित्वात असला तरी अपुरे स्वातंत्र्य आणि पीडितांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अपुऱ्या प्रतिसादामुळे या आयोगावर टीकेची झोड उठते.

सामान्य माहिती

						
सरकारचा प्रकार : संघराज्य प्रजासत्ताक	छळविरुद्ध संयुक्त राष्ट्रांचा करार : मान्यता मिळालेली नाही	OPCAT अनुमोदन: अनुमोदित नाही	लोकसंख्या: 1.460.736.310	स्वातंत्र्यापासून वंचित लोक : ५,७३,२२०	कारागृहाची लोकसंख्या (राष्ट्रीय लोकसंख्येच्या प्रति 100,000) : 41	खटल्यापूर्वीचे कैदी / रिमांड कैदी (तुरुंगातील लोकसंख्येची टक्केवारी): 75.8%
						
दस्तऐवज केलेले ताब्यात घेण्यात आले मानवी हक्क रक्षक : माहिती उपलब्ध नाही	ऑब्जर्वेटरी फॉर ह्युमन राइट्स डिफेंडरने 2024 मध्ये जारी केलेले अलर्ट : 11	तुरुंग भोगवटा पातळी: 131.4%	हत्येचा दर (प्रति 100.000 लोकांमागे): <u>3</u>			

विषयानुसार स्तंभ सिंहावलोकन

1 राजकीय बांधिलकी

निर्देशांक गुण: लक्षणीय जोखीम

अत्याचार आणि इतर त्रूर, अमानुष किंवा अपमानजनक वागणूक किंवा शिक्षा (सीआयडीटीपी) प्रभावीपणे रोखण्यासाठी भारत अपुरी राजकीय बांधिलकी दर्शवितो. घटनात्मक निर्बंध असूनही, देशात विशेषतः छळ किंवा सीआयडीटीपीला गुन्हेगार ठरवणाऱ्या समर्पित राष्ट्रीय कायद्याचा अभाव आहे. छळविरुद्ध संयुक्त राष्ट्रांचा करार (यूएनसीएटी) यासारख्या महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय करारांना भारताने वारंवार वैश्विक नियतकालिक पुनरावलोकन (यूपीआर) शिफारशी करूनही मान्यता दिलेली नाही, त्याचा पर्यायी करार (ओपीसीएटी), फाशीची शिक्षा रद्द करण्याच्या उद्देशाने आयसीसीपीआरचा दुसरा पर्यायी करार किंवा सर्व व्यक्तींच्या बेपत्ता होण्यापासून संरक्षणासाठी आंतरराष्ट्रीय करार यासारख्या महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय करारांना भारताने मान्यता दिलेली नाही.

जुलै 2019 मध्ये सुधारित बेकायदेशीर कारवाया (प्रतिबंधक) कायदा (यूपीए) या प्रतिगामी दहशतवादविरोधी कायद्यामुळे सामाजिक कार्यकर्ते आणि मानवाधिकार रक्षकांसह व्यक्तींना दहशतवादी म्हणून घोषित करण्यास अधिकाऱ्यांना सक्षम करून परिस्थिती लक्षणीयरित्या बिघडली. 2018 पासून, कमीतकमी 61 मानवाधिकार रक्षकांना यूपीए आणि / किंवा दहशतवाद / सुरक्षा कायदांतर्गत तुरुंगात डांबण्यात आले आहे.

भारताने अलीकडेच तीन नवीन कायदे सादर करून आपल्या कायदेशीर फौजदारी चौकटीत बदल केला: भारतीय दंड संहितेची जागा घेणारे भारतीय न्याय संहिता, 2023 (बीएनएस), (उदा. कबुलीजबाब वसूल करण्याचे कलम 120); फौजदारी प्रक्रिया संहितेची जागा घेणारी भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता, 2023 (बीएनएसएस) आणि भारतीय पुरावा कायदाची जागा घेणारे भारतीय दक्षता विधेयक, 2023 (बीएसबी).

आंतरराष्ट्रीय देखरेख यंत्रणांशी भारताचा कमीत कमी संबंध आहे. सरकारने संयुक्त राष्ट्रांच्या अत्याचारविषयक विशेष दूताला या देशाला भेट देण्याचे औपचारिक निमंत्रण दिले असले, तरी अशा भेटी होण्यापासून सरकारने प्रभावीपणे रोखले आहे. गेल्या पाच वर्षांत प्रतिनिधीकडून 50 टक्क्यांपेक्षा कमी पत्रव्यवहारांना प्रतिसाद दिला आहे आणि कमीत कमी ठोस माहिती दिली आहे.

2. पोलिसांची क्रूरता संपविणे आणि संस्थात्मक हिंसाचार

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात पोलिसांची क्रूरता आणि संस्थात्मक हिंसाचार अजूनही प्रचलित आणि पद्धतशीर आहे, ज्यात कायदाची अंमलबजावणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांकडून वारंवार छळ, वाईट वागणूक आणि न्यायबाह्य हत्येच्या घटना घडतात. डिसेंबर 2020 मधील परिमवीर सिंग विरुद्ध बलजीत सिंग खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाने पोलिस ठाणे आणि केंद्रीय तपास यंत्रणेच्या कार्यालयांमध्ये सीसीटीव्ही कॅमेरे बसविणे बंधनकारक करणारी मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली, ज्यात कॅमेरा वैशिष्ट्ये, प्लेसमेंट आणि फुटेजची साठवणूक आणि प्रवेश यासारख्या बाबींचा समावेश आहे. मात्र, 2701 पोलिस ठाण्यांमध्ये कॅमेरे नसल्याने त्याचे पालन होत नाही. जेथे कॅमेरे बसवले जातात, तेथे बहुतेक कव्हरेज, तांत्रिक वैशिष्ट्ये आणि साठवण क्षमतेबद्दल न्यायालयाच्या मानकांची पूर्तता करण्यात अपयशी ठरतात.

कोठडीतील हिंसाचारामुळे अनेकदा कैद्यांच्या बदल्यांदरम्यान किंवा पोलिस ठाणे आणि रुग्णालयांमध्ये मृत्यू होतात. कायदाची अंमलबजावणी करणारे अधिकारी अटकेपूर्वी आणि दरम्यान माहिती काढण्यासाठी मारहाण आणि धमक्या यासारख्या बेकायदेशीर प्रथांचा नियमितपणे वापर करतात. शस्त्रास्त्रांच्या अयोग्य वापरामुळे गंभीर जखमी आणि मृत्यू झाले आहेत, विशेषतः दलित, आदिवासी, मुस्लिम, एलजीबीटीक्यूआयए + व्यक्ती, स्थलांतरित मजूर आणि बेघर व्यक्ती यासारख्या उपेक्षित गटांना याचा फटका बसला आहे. हे गट नियमितपणे गंभीर शारीरिक शोषण, जबरदस्ती घुसखोरी करून शरीर तपासणी आणि भेदभावपूर्ण पोलिसी पद्धती सहन करतात. बेवारस इमारती, सरकारी कार्यालये आणि अगदी हॉटेलच्या खोल्यांसह नजरकैदेची अनधिकृत ठिकाणे पोलिसांच्या क्रूरतेची सामान्य ठिकाणे बनली आहेत, जबरदस्तीने कबुलीजबाब घेण्यासाठी कैद्यांना मारहाण, धमक्या आणि इतर प्रकारच्या वाईट वागणुकीला सामोरे जावे लागते.

नवीन प्रक्रियात्मक कायदांनुसार, सार्वजनिक अधिकाऱ्यांवर खटला चालविण्यासाठी कार्यकारी मंजूरीची दीर्घकालीन आवश्यकता कायम आहे, परंतु नवीन तरतुदीचे उद्दीष्ट कोठडीतील हिंसाचाराच्या प्रकरणांमध्ये हा अडथळा दूर करणे आहे. म्हणजेच मंजूरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने 920 दिवसांच्या आत उत्तर न दिल्यास मंजूरी दिली जाईल. मात्र, तपासादरम्यान पोलिस कोठडीचा कालावधीही कायदाने मोठ्या प्रमाणात वाढवला आहे.

न्यायालयीन हस्तक्षेप असूनही, उत्तरदायित्व कमी आहे, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाने 2024 मध्ये अंदाजे 2,739 आणि 2023 मध्ये सुमारे 2,400 प्रकरणे नोंदविली आहेत. 'एन्काऊंटर स्पेशलिस्ट' म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या पोलिस अधिकाऱ्यांना संस्थात्मक सहभाग दर्शवून न्यायबाह्य हत्या केल्याबद्दल पदोन्नती मिळते. मानवी हक्क रक्षकांना, विशेषतः जमीन आणि पर्यावरणाच्या समस्यांकडे लक्ष देणाऱ्यांना वारंवार प्रतिबंधात्मक नजरकैद, छळ आणि बेकायदेशीर अटकेचा सामना करावा लागतो.

3. छळापासून मुक्ती स्वातंत्र्यापासून वंचित असताना

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात स्वातंत्र्यापासून वंचित असलेल्या व्यक्तींना मानवी हक्कांचे गंभीर आणि पद्धतशीर उल्लंघन सहन करावे लागते. एकट्या 2022 मध्ये न्यायालयीन कोठडीत एकूण 1,995 कैद्यांचा मृत्यू झाला, ज्यात 159 अनैसर्गिक मृत्यूंचा समावेश आहे. नॅशनल क्राइम रेकॉर्ड ब्युरोच्या (एनसीआरबी) 2022 च्या तुरुंगांच्या आकडेवारीनुसार, तीव्र गर्दीमुळे ही परिस्थिती लक्षणीयरीत्या वाढते आणि तुरुंग राष्ट्रीय सरासरी 131.4% क्षमतेने कार्यरत आहेत. या गर्दीचा गरीब कैद्यांवर विपरीत परिणाम होतो, ज्यांना अपुरे अन्न, कपडे आणि अंधरुणाचा मोठा त्रास सहन करावा लागतो आणि त्यांचे राहणीमान आणखी बिघडते.

भारतीय तुरुंगांमध्ये उपेक्षित समुदायांविरुद्ध भेदभाव चिंताजनकरीत्या प्रचलित आहे, जो प्रामुख्याने जात, धर्म, आर्थिक स्थिती, अपंगत्व आणि लैंगिक प्रवृत्तीमुळे प्रभावित होतो. संस्थात्मक दुर्लक्षाचे एक उल्लेखनीय उदाहरण म्हणजे प्रोफेसर बी. एन. साईबाबा हे 90 टक्के अपंग आणि व्हीलचेअरवर असूनही 10 वर्षांहून अधिक काळ पुरेशा सुविधांविना तुरुंगात राहिले, त्यामुळे त्यांची तब्येत बिघडली. बेकायदेशीर कारवाया प्रतिबंधक कायदांतर्गत (यूपीए) दहशतवादी संघटनेचा कट रचणे आणि सदस्यत्व घेतल्याच्या आरोपाखाली त्याला 9 मे 2014 रोजी दिल्लीत अटक करण्यात आली होती आणि 7 मार्च 2017 रोजी जन्मठेपेची शिक्षा सुनावण्यात आली होती. 2018 मध्ये मज्जातंतूंचे नुकसान आणि पुरेशा वैद्यकीय मदतीअभावी त्यांचा डावा हात अर्धांगवायू झाला होता. छळ किंवा वाईट वागणुकीला सामोरे जाणाऱ्या कैद्यांच्या तक्रारी यंत्रणा बऱ्याच अंशी कुचकामी आहेत. हस्तक्षेपाशिवाय स्वतंत्र वैद्यकीय मूल्यमापन क्वचितच होते आणि छळाचा आरोप असलेल्या कर्मचार्यांना तपासादरम्यान क्वचितच निलंबित केले जाते. अत्याचारांची तक्रार करणाऱ्या कैद्यांना वारंवार कडक तपासणी, अन्यायकारक शिक्षा, एकांतकैदेत ठेवणे, धमकावणे आणि अगदी मृत्यूसाधारख्या प्रतिशोधाला सामोरे जावे लागते.

याशिवाय गृह मंत्रालय आणि राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाच्या आकडेवारीनुसार 2022 ते 2023 या कालावधीत पश्चिम बंगालमध्ये पोलिस कोठडीत होणाऱ्या मृत्यूंमध्ये 300 टक्के वाढ झाली आहे. भारतातील गुन्हेगारी जबाबदारीचे किमान वय चिंताजनकरीत्या कमी म्हणजे केवळ 1 वर्षे आहे. नागरी समाजाच्या सदस्यांना अशासकीय तुरुंग भेटीची परवानगी देणाऱ्या सैद्धांतिक तरतुदी असल्या, तरी प्रत्यक्षात प्रवेश प्रतिबंधित आहे, मानवी हक्क कार्यकर्त्यांना अटकेतील सुविधांमधील परिस्थितीचे सार्वजनिकरित्या दस्तावेजीकरण केल्याबद्दल वारंवार प्रतिशोधाचा सामना करावा लागतो.

4. दंडमुक्ती संपष्टात आणणे

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात मोठ्या प्रमाणात कायदेशीर आणि संस्थात्मक त्रुटींमुळे छळाची शिक्षा मोठ्या प्रमाणात आहे. देशात व्यापक घरगुती कायद्याचा अभाव आहे ज्यात अत्याचाराला स्पष्टपणे गुन्हेगार ठरवले जाते, सामान्यतः प्रकरणे पोलिस किंवा न्यायालयीन कोठडीतील मृत्यू म्हणून वर्गीकृत केली जातात. पीडित आणि साक्षीदार संरक्षण कायद्यांचा अभाव तक्रार करण्यास गंभीरपणे परावृत्त करतो, ही परिस्थिती सर्वोच्च न्यायालयाच्या 2018 च्या निकालाने (महेंद्र चावला अँड ऑर्स विरुद्ध भारत सरकार) केवळ अंशतः दूर केली आहे. असे असले तरी, प्रदीर्घ न्यायालयीन प्रक्रियेमुळे पीडितांना क्वचितच कायदेशीर मदत मिळते, बर्खास्त तोडगा न काढता कित्येक वर्षे लांबते.

राष्ट्रीय आणि राज्य मानवी हक्क आयोगासह संस्थात्मक यंत्रणांमध्ये सशस्त्र दलांकडून होणाऱ्या उल्लंघनावर दखल देता येत नसल्यामुळे उत्तरदायित्वात आणखी त्रुटी निर्माण होतात. मार्च 2025 मध्ये झालेल्या आपल्या 45 व्या अधिवेशनात ग्लोबल अलायन्स ऑफ नॅशनल ह्यूमन राइट्स इन्स्टिट्यूशन्स (जीएएनएचआरआय) ने भारताच्या राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाला (एनएचआरसी) 'ए' वरून 'बी' दर्जा देण्याची शिफारस केली आहे. शिवाय, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाने 'संकुचित नागरी जागा आणि मानवी हक्क कार्यकर्ते, पत्रकार आणि कथित टीकाकारांना लक्ष्य करण्याच्या वाढत्या घटनांकडे' लक्ष दिले नाही, असे जीएनएचआरआयने अधोरेखित केले.

मर्यादित न्यायवैद्यकीय (फॉरेंसिक) तपास क्षमतेमुळे हा मुद्दा गुंतागुंतीचा होतो, कारण फॉरेंसिक संस्थांचे नियमन करणारा किंवा आंतरराष्ट्रीय मानकांचे पालन करणे बंधनकारक करणारा कोणताही राष्ट्रीय कायदा नाही. यामुळे छळाच्या तपासात अचूक आणि निःपक्षपाती पुरावे गोळा करण्याचे आव्हान निर्माण होते.

कथित गुन्हेगारांवरील खटल्यांमध्ये वारंवार शिक्षा होते, ज्यामुळे दंडमुक्ती वाढते. पीडित, साक्षीदार आणि वकिलांना धमकावणे आणि कलंकित करणे यासारखे प्रतिशोध सामान्य आहेत आणि पोलिस आणि अभियोजक बर्बाद सक्रियपणे तक्रारी दाखल करण्यास परावृत्त करतात.

5. पीडितांचे हक्क

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात छळ आणि गैरवर्तनाच्या पीडितांसाठी अस्तित्वात असलेल्या संरक्षणांची महत्त्वपूर्ण कायदेशीर कमतरता आणि अपुरी अंमलबजावणी आहे. सध्या, अत्याचाराच्या पीडितांची व्याख्या करणारा कोणताही व्यापक राष्ट्रीय कायदा नाही, जरी विखुरलेल्या कायदेशीर तरतुदी विशिष्ट गटांसाठी काही सुरक्षा प्रदान करतात. यामुळे पीडितांना न्याय आणि प्रभावी उपाय मिळण्यावर मर्यादा येतात. चेन्नईत विघ्नेशचा कोठडीत मृत्यू आणि तामिळनाडूतील चेंगलपट्टू येथील विशेष बालसुधारगृहात एका अल्पवयीन मुलाची निर्घृण हत्या यासारख्या हायप्रोफाइल घटनांची काही उदाहरणे आहेत, ज्यात असुरक्षित गटांसाठी तयार करण्यात आलेल्या संरक्षणात्मक कायदांचा अकार्यक्षम वापर अधोरेखित करण्यात आला आहे. पीडित आणि त्यांचे कुटुंबीय अर्थपूर्ण निराकरण मिळविण्यासाठी सातत्याने संघर्ष करतात, उत्तरदायित्व यंत्रणा आणि न्यायालयीन प्रक्रिया या दोन्हीमधील प्रणालीगत कमकुवतपणा प्रतिबिंबित करतात. शिवाय, छळाला बळी पडलेल्यांना मिळणारी नुकसान भरपाई दुर्मिळ आणि अपुरी आहे; अंदाज असे दर्शवितो की अत्याचारग्रस्तांपैकी केवळ 0-25% लोकांना कोणतीही आर्थिक भरपाई मिळते. संस्थात्मक उपेक्षा आणि सर्वसमावेशक पीडित समर्थन यंत्रणेचा अभाव या व्यापक समस्येमुळे बहुतेक अत्याचारग्रस्तांना पुरेसे मानसिक समर्थन, वैद्यकीय सेवा किंवा न्याय मिळत नाही.

6. सर्वांसाठी संरक्षण

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात अनेक असुरक्षित गटांच्या संरक्षणात मोठी कमतरता आहे. गेल्या पाच वर्षांत महिला आणि मुलींवरील प्रतिष्ठेसाठी हत्या (ऑनर किलिंग)चे प्रमाण वाढले आहे; मात्र, या प्रकरणांची नोंद कमी आहे आणि नेमकी आकडेवारी उपलब्ध नाही. जरी कायदा आयोगाच्या अहवाल क्रमांक 242 मध्ये एक मसुदा प्रस्तावित करण्यात आला होता तरी ही सामाजिक उलथापालथ कायम असूनही त्यावर तोडगा काढण्यासाठी भारतात विशिष्ट कायदांचा अभाव आहे. वैवाहिक आणि सामूहिक बलात्कार, कौटुंबिक हिंसाचार, असिड हल्ले आणि नग्न महिलांचा सार्वजनिक अपमान यासारख्या प्रथांमधून महिला आणि मुलींवरील स्थानिक हिंसाचार दिसून येतो. बलात्काराची प्रकरणे अनेकदा चुकीच्या पद्धतीने हाताळली जातात, न्यायाधीश वारंवार पीडितेला दोष देण्यात गुंतलेले असतात आणि पीडितांवर पुराव्यांचा अवाजवी भार टाकतात, ज्यामुळे न्याय मिळणे कठीण होते. सक्तीचे आणि बालविवाहांचे प्रमाण कायम असून, ते निर्मूलनासाठी सरकार क्वचितच प्रभावी उपाययोजना करते. याव्यतिरिक्त, स्त्रीचे जननेंद्रिय विच्छेदन पुरेसे राज्य हस्तक्षेप किंवा प्रतिबंधात्मक धोरणांशिवाय चालूच राहते. भारतीय न्याय संहिता, 2023 अंतर्गत बलात्काराच्या व्याख्येत वैवाहिक बलात्काराचा समावेश नाही.

लहान मुलांचेही भयंकर शोषण होते. वेठबिगारी मजुरी मोठ्या प्रमाणात आहे, मुलांना सामान्यतः भीक मागणे, वेश्याव्यवसाय, अवयवांची तस्करी आणि फटाके बनविणे आणि इतर धोकादायक हंगामी व्यवसायांमध्ये गुंतणे यासारख्या धोकादायक रोजगारासाठी भाग पाडले जाते.

2024 मध्ये प्रकाशित झालेल्या एका अभ्यासानुसार 6 वर्षांत 9,600 हून अधिक मुले 'चुकीच्या' पद्धतीने भारतातील प्रौढांच्या तुरुंगात तुरुंगात आहेत.

भारतातील आदिवासी समुदाय, ज्यांना कायदेशीररित्या 'अनुसूचित जमाती' म्हणून ओळखले जाते किंवा सामान्यतः आदिवासी म्हणून ओळखले जाते, त्यांना बर्‍याचदा उपेक्षिततेचा सामना करावा लागतो, अर्थपूर्ण सहभागाचा अभाव असतो आणि उत्खनन उद्योग, ऊर्जा प्रकल्प आणि बेकायदेशीर क्रियाकलापांशी संबंधित जमीन आणि संसाधनांवर संघर्षाचा अनुभव येतो. भारताच्या ईशान्येकडील राज्य मणिपूरमध्ये गेल्या दोन वर्षांपासून हे समुदाय वांशिक हिंसाचाराने त्रस्त आहेत आणि राज्य सुरक्षा दलांनी 260 हून अधिक लोकांना ठार केले आहे आणि 60,000 हून अधिक विस्थापित झाले आहेत.

राष्ट्रीय सुरक्षेच्या संदर्भात, दहशतवादविरोधी आरोपांखाली चौकशीदरम्यान व्यक्तींना वारंवार वाईट वागणूक, छळ आणि मृत्यूला सामोरे जावे लागते. उदाहरणार्थ, ९० टक्के व्हीलचेअरवर बसलेले सामाजिक कार्यकर्ते जी. एन. साईबाबा यांनी नागपूर कारागृहात योग्य वैद्यकीय सेवेशिवाय सात वर्षे त्रूर वागणूक सहन केली. पत्रकार सिद्दीकी कप्पन यांना जातीय भेदभाव उघडकीस आणल्याप्रकरणी दहशतवादाच्या आरोपाखाली अटक करण्यात आली होती. 169 हून अधिक मानवाधिकार आयोग असूनही, डिटेन्शन सेंटरची प्रभावी देखरेख अत्यंत मर्यादित आहे, ज्यामुळे अज्ञात उल्लंघनांची सोय होते.

7. संरक्षणाचा अधिकार आणि नागरी जागा

निर्देशांक गुण: उच्च जोखीम

भारतात भाषण, अभिव्यक्ती, एकत्र येणे आणि संघटना स्वातंत्र्याचे घटनात्मक संरक्षण असूनही मानवाधिकार रक्षक (एचआरडी) आणि नागरी समाज संघटनांना वारंवार कठोर निर्बंध आणि धमक्यांना सामोरे जावे लागते. फॉरेन कॉन्ट्रिब्यूशन (रेग्युलेशन) अॅक्ट, 2010 चा गैरवापर आणि विशेषतः 2020 मधील कठोर दुरुस्तीमुळे 30,000 हून अधिक स्वयंसेवी संस्थांनी कार्यक्षमता गमावली आहे. राष्ट्रीय तपास यंत्रणा (एनआयए) आणि केंद्रीय अन्वेषण ब्युरो (सीबीआय) सारख्या यंत्रणांकडून बेकायदेशीर कारवाया प्रतिबंधक कायदा (यूएपीए), मनी लाँडरिंग प्रतिबंधक कायदा आणि विविध प्रतिबंधात्मक नजरकैदेत ठेवण्याच्या कायद्यांचा अतिरिक्त गैरवापर केल्याने नागरी स्वातंत्र्यावर गदा आली आहे. 2002 च्या गुजरात दंगलीसह मागील उल्लंघनांसाठी उत्तरदायित्व आणि पीडितांना न्याय देण्याची मागणी करणार या मानवाधिकार कार्यकर्त्यांना कायदेशीर खटल्यांद्वारे लक्ष्य केले गेले आहे आणि त्यांच्या कामाचा बदला म्हणून तुरुंगात डांबण्यात आले आहे.

भीमा कोरेगाव प्रकरण, जिथे कार्यकर्ते, वकील आणि संशोधक पाच वर्षांहून अधिक काळ तुरुंगात आहेत. त्याचप्रमाणे काश्मिरी कार्यकर्ते खुर्रम परवेझ यांना तीन वर्षांहून अधिक काळ तुरुंगवास भोगावा लागला आहे, तर 90 टक्के शारीरिकदृष्ट्या अपंग प्राध्यापक जी. एन. साईबाबा यांची साडेआठ वर्षांच्या तुरुंगवासानंतर निर्दोष मुक्तता झाली आणि सहा महिन्यांनंतर त्यांचे निधन झाले. हाथरसमधील जातीय हिंसाचाराचा तपास करण्याचा प्रयत्न केल्याप्रकरणी पत्रकार सिद्दीकी कप्पन यांना दोन वर्षांच्या तुरुंगवासाची शिक्षा भोगावी लागली. तीस्ता सेटलवाड आणि निवृत्त आयपीएस अधिकारी श्रीकुमार यांच्यासारख्या कार्यकर्त्यांना सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानंतर 10 आठवड्यांपेक्षा जास्त न्यायालयीन कोठडीचा सामना करावा लागला.

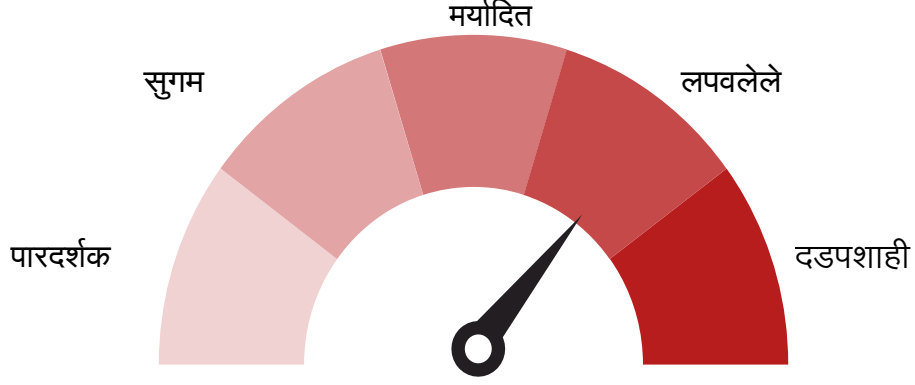
शेतकरी आंदोलने, स्टॅरलाइट विरोधी आंदोलने, ओडिशाचे जिंदाल विरोधी निदर्शने आणि मेलमा शेतकरी आंदोलन यासारख्या सार्वजनिक सभांवर देखरेख ठेवण्यासाठी मानवाधिकार कार्यकर्त्यांविरुद्ध प्रतिशोध घेणे सामान्य आहे आणि त्यात मनमानी अटक आणि प्रतिबंधित वैद्यकीय प्रवेशाचा समावेश आहे. मानवाधिकार कार्यकर्त्यांना अनेकदा न्यायालयीन छळ, मनमानी नजरकैदेत ठेवणे आणि फसवणुकीच्या आरोपांना सामोरे जावे लागते. या उल्लंघनांचे निराकरण करण्याची जबाबदारी असलेल्या राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगावर मानव संसाधन विकासाशी संबंधित तक्रारींची अपुरी हाताळणी केल्याबद्दल जीएनआरआयकडून महत्त्वपूर्ण टीका झाली आहे, ज्यामुळे भारतातील मानवी हक्कांच्या वकिलीसाठी सुरु असलेल्या प्रणालीगत आव्हानांवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

पारदर्शकता आणि माहितीची उपलब्धता

जागतिक अत्याचार निर्देशांक छळ आणि गैरवर्तनाच्या जोखमींचे मोजमाप आणि मूल्यांकन करताना प्रत्येक देशात उपलब्ध माहिती आणि पारदर्शकतेचे मूल्यांकन करते. यामध्ये माहितीची उपलब्धता, तसेच माहिती गोळा करण्यात नागरी संस्थांना येणारे अडथळे आणि त्यापर्यंत पोहोचण्याची त्यांची क्षमता यांचा विचार केला जातो. राज्याची पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व

सुनिश्चित करण्यासाठी प्रत्येक समाजात, कायद्यात आणि व्यवहारात माहिती उपलब्धतेची हमी दिली गेली पाहिजे. हे संस्था, पत्रकार आणि व्यक्तींना सार्वजनिक संस्था, प्रोटोकॉल आणि मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाच्या आकडेवारीबद्दल माहितीची विनंती करण्यास सक्षम करते. हे संकेतक एखाद्या देशांतर्गत माहिती मिळविण्यातील आव्हाने प्रतिबिंबित करते, प्रत्येक देश आणि प्रदेशाला दडपशाही, लपलेले, मर्यादित, सुलभ किंवा पारदर्शक म्हणून मानांकन दिले जाते.

भारताची सध्याची पारदर्शकता आणि माहितीच्या उपलब्धतेच्या मूल्यमापनाच्या आधारे भारताचा गुणांक लपविला जातो.

भारतातील परिस्थिती बदलण्यासाठी : महत्त्वाच्या शिफारशी

या निर्देशांकात भारतासाठी 5 शिफारशींचा समावेश आहे, ज्या इंडेक्स वेबपेजवरून घेण्यात आल्या आहेत, ज्या अत्याचारविरोधी चळवळीतील कामगिरीवर लक्ष ठेवण्यासाठी आगामी आवृत्त्यांमध्ये संदर्भ म्हणून काम करतील.

1. **संयुक्त राष्ट्रांचा छळविरोधी करार (UNCAT), त्याचा पर्यायी प्रोटोकॉल आणि सर्व व्यक्तींना जबरदस्तीने बेपत्ता होण्यापासून संरक्षण देण्याच्या करारांना मान्यता द्या.**
2. प्रभावी मुलाखतीवरील मॅडेझ तत्त्वे लागू करा आणि कायदा अंमलबजावणी आणि सुरक्षा दलांना सामूहिक सभांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण प्रदान करा - बल आणि शस्त्रास्त्रांच्या वापरावरील संयुक्त राष्ट्रांच्या मूलभूत तत्त्वांचे पालन सुनिश्चित करणे आणि इतर आंतरराष्ट्रीय मानकांचे पालन सुनिश्चित करणे.
3. दहशतवाद विरोधी, राष्ट्रीय सुरक्षा आणि मानवी हक्क रक्षकांविरुद्ध प्रतिबंधात्मक नजरबंदी कायदांचा गैरवापर थांबवा आणि त्यांना कायदेशीर आणि शांततापूर्ण मानवी हक्क कार्यात सहभागी होण्यापासून रोखले जाणार नाही याची हमी द्या.
4. इस्तंबूल आणि मिनेसोटा प्रोटोकॉलच्या अनुषंगाने न्यायदंडाधिकाऱ्यांच्या देखरेखीखाली बीएनएसएसच्या कलम 196 (2) नुसार पोलिस किंवा न्यायालयीन कोठडीत होणाऱ्या सर्व कोठडीमृत्यूंची सखोल चौकशी करणे. शवविच्छेदन सुरु होण्यापूर्वी कुटुंबातील सदस्यांचा मृतदेह पाहण्याचा अधिकार अंतर्गत प्रोटोकॉल कायम ठेवतो याची खात्री करा आणि त्याच दिवशी कुटुंबाला शवविच्छेदन अहवाल आणि व्हिडिओ रेकॉर्डिंग दोन्ही मिळतील याची हमी द्या.
5. भारतीय राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाला आपले स्वातंत्र्य, स्वायत्तता आणि प्रभावी तपास अधिकार कायम राहतील याची खात्री करून घेण्यासाठी जागतिक राष्ट्रीय मानवी हक्क संस्था-मान्यता उपसमितीच्या शिफारशींचे एकत्रीकरण करण्यासाठी मानवी हक्क संरक्षण कायदात (2019) सुधारणा करा.

सोशल मीडियावर आम्हाला फॉलो करा

आम्ही आपल्याला माहिती जाणून घेण्यासाठी आणि #GlobalTortureIndex वापरून सोशल मीडियावर आपले विचार सामायिक करण्यासाठी आमंत्रित करतो. माहितीमध्ये गुंतवून आणि अर्थपूर्ण संभाषण चालविण्यासाठी आपल्या देशाची भूमिका सामायिक करून जागरूकता पसरविण्यात आमच्याबरोबर सामील व्हा. जनजागृती आणि सकारात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी आपला सहभाग आवश्यक आहे.

सोशल मीडियावर आमच्याशी कनेक्ट व्हा:

